

УДК 159.9.015:159.9.019.2

О. В. Дробот

докторант кафедри диференціальної та спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Предметом розгляду в даній статті є психосемантичні методи в контексті їх застосування до дослідження управлінської свідомості. Аналізуються основні засади експериментальної психосемантики управлінської свідомості.

Ключові слова: психосемантика, свідомість, управлінська свідомість, концептуальний аналіз, семантичний диференціал, семантичний простір.

У низці попередніх публікацій [3–5] нами було проаналізовано наукові джерела та виявлено концептуальні засади генезису, діагностики й розвитку управлінської свідомості.

Враховуючи вимоги до послідовності обґрунтування вибору методичного забезпечення [6], маємо за мету даної статті описати програму психосемантичного дослідження управлінської свідомості, здійснити добір та обґрунтування методів дослідження.

При організації дослідження було висунуте передбачення про те, що професійна свідомість управлінців відрізняється від професійної свідомості представників інших професій низкою психосемантичних характеристик, а саме тим, що вона:

- є опосередкованою різним психологічним змістом;
- продукує відмінну від інших картину світу;
- має притаманну їй динаміку становлення в онтогенезі;
- об'єктивується в невербальних та вербальних знакових формах.

Нині триває констатувальне емпіричне дослідження, яке проводиться з метою виявлення змістових особливостей управлінської свідомості. Дослідження управлінської свідомості проводиться у кілька етапів. На першому етапі зібрано емпіричні дані шляхом опитування досліджуваних, на другому етапі щодо кількісних показників дослідження будуть застосовані методи математичної статистики.

Основні завдання емпіричної частини дослідження:

- виявити змістові компоненти професійної свідомості управлінців;
- встановити міру відмінності змісту управлінської свідомості від змісту свідомості представників інших професій;
- дослідити специфіку професійного образу світу управлінців як соціальної групи;
- описати структуру управлінської свідомості;
- визначити функції управлінської свідомості у професійній діяльності керівників;
- розкрити основні властивості управлінської свідомості.

З метою розв'язання поставлених завдань за дослідницьку стратегію нами було обрано переважно психосемантичні методики й дослідницькі техніки [1; 8; 10; 15].

Дослідження рівня розвитку управлінської свідомості провадиться поетапно: на першому етапі проаналізовані респонденти з високим, середнім та низьким рівнями розвитку управлінської свідомості засобом процентильної статистики; на другому етапі будуть застосовані засоби вторинної математичної обробки, спрямовані на встановлення зв'язку між досліджуваними явищами (факторний аналіз, критерій χ -квадрат).

Програма емпіричного дослідження складається з чотирьох послідовних дослідницьких процедур (рис. 1).

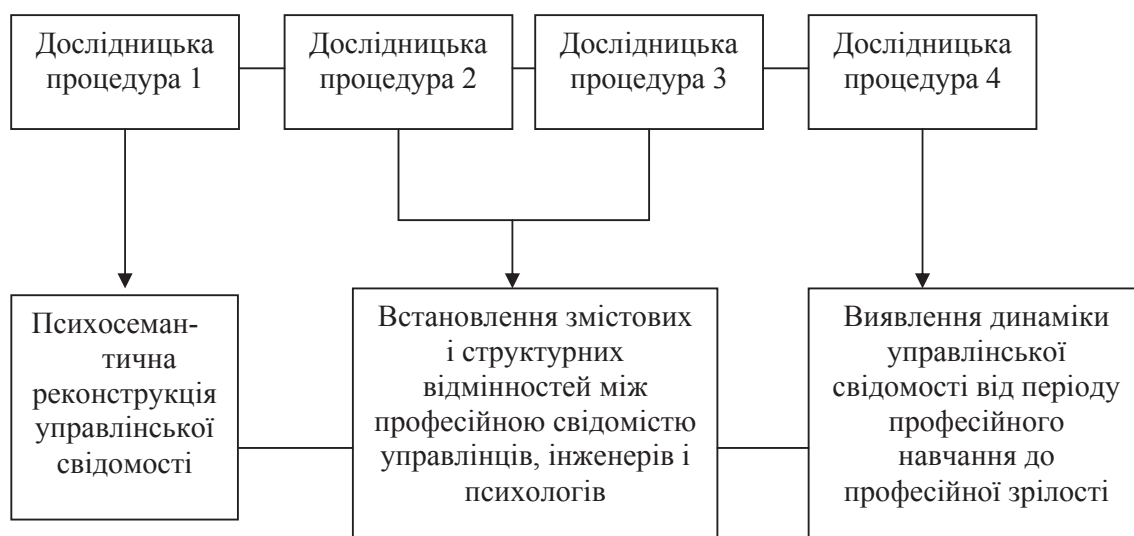

Рис. 1. Програма емпіричного дослідження управлінської свідомості

В ході конкретизації емпіричних методів нами сформовано комплекс методик у відповідності до загальних принципів підбору методичного інструментарію. Вимірювані змінні включають в себе як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії (табл. 1).

Традиційно для вивчення змісту свідомості використовується низка психосемантичних методів, анкетування, інтерв'ю, особистісні опитувальники, проєктивні методики.

У даному дослідженні додатково використані такі групи методів: анкетування, особистісний опитувальник.

Метод анкетування. Анкета як метод, заснована на вербальному звіті досліджуваного. На відміну від інтерв'ю, вона передбачає короткий звіт респондента про наявну ситуацію, свою суб'єктивну сферу без детального аналізу своїх дій і вчинків. Метод анкетування заснований на самоспостереженні, однак в анкеті через необхідність узагальнювати та називати власні уявлення завдання самоспостереження стає складнішим. Для оптимізації процесу дослідження деякі аспекти вивчаються через аналіз відповідей на питання, що стосуються мотиваційних, ціннісних, смислових факторів свідомості.

Таблиця 1

Зміст та методики емпіричного дослідження

Індикатори управлінської свідомості	Методики
Професійна семантика	Метод особистісних конструктів (модифікація Ю. О. Борисова та І. О. Кудрявцева); метод вільних асоціацій, метод семантичних універсалій
Особливості професійного відбиття ситуацій	Опитувальник конкретних ситуацій у прийнятті управлінських рішень, анкетування
Специфіка вербальної картини світу	Методика «Незакінчені речення», методика вербального семантичного диференціала, асоціативні методи
Специфіка візуальної картини світу	Психогеометричний особистісний тест С. Делінгер (адаптація А. А. Алексеєва та Л. О. Громової), методика частково керованої семантизації

Основними недоліками методу при аналізі свідомості постають незахищеність від фальсифікацій, коли соціально неприйнятні, або соціально небажані у даній ситуації моменти замовчуються, а замість них пропонуються соціально прийнятні. Крім того, не знімається проблема неточного опису суб'єктивної сфери внаслідок неусвідомлення її досліджуваним. Разом з тим метод є одним із найпопулярніших у психології, тому використання його було зумовлено завданням вивчення не реальних характеристик управлінської свідомості, а суб'єктивно презентованих, самовідчуттів для їх подальшого зіставлення з реальними проявами свідомості [6].

Техніка репертуарних ґрат, розроблена за моделлю Дж. Келлі [16]. Метод репертуарних ґрат призначається для опису й вивчення унікальних і мінливих особистісних властивостей. Метод являє собою індивідуально орієнтований підхід до суб'єктивного шкалування й дає можливість реконструювати індивідуально визначену систему значенневих розбіжностей, протиставлень і узагальнень, що лежать в основі суб'єктивних оцінок, відносин, передбачень, а також відтворити цілісні системи уявлень людини про різні сфери реального світу й саму себе.

Конструкт можна визначити як особливий суб'єктивний засіб, породжуваний самою людиною й валідизований на власному досвіді, за допомогою якого вона виділяє, оцінює й прогнозує події, організовує свою поведінку, реконструює систему взаємин з іншими людьми й будує образ «Я». Конструкт — це значенневий градієнт, суб'єктна ознака розходження або подібності між людьми, подіями й предметами.

У нашому дослідженні методика (розроблена на основі психодіагностичного підходу Дж. Келлі), що належить авторству Ю. О. Борисова та І. О. Кудрявцева, застосовувалася до смислової сфери свідомості й самосвідомості менеджерів середньої ланки. Виходячи з особливостей контингенту досліджуваних і цільової спрямованості дослідження, у список символно-рольових диспозицій особистості були включені наступні елементи: Ідеальний працівник; Ідеальний керівник; Поганий працівник; По-

ганий керівник; Я тепер; Я через п'ять років; Людина, яка мені подобається; Людина, яка мені не подобається.

Інструкція до виконання завдань методики: «Будь ласка, висловіть Вашу суб'єктивну думку про те, якою мірою оцінювані об'єкти (у стовпцях) мають якості, перераховані в рядках. Оцінювання проводиться таким чином: спочатку оберіть полюс, до якого ближче Ваша оцінка, потім визначте міру прояву даної якості та виставте позначку під відповідним числом. Якщо Ви вважаєте обидва полюси вираженими в однаковій мірі, відмітьте «4». У результаті в кожній із нижче наведених шкал має стояти лише одна позначка».

Наприклад: Ідеальний керівник

Прагне мати	7	6	5	4	3	2	1	Не прагне мати
свою справу								своєї справи

Аналіз створених конструктів здійснюватиметься програмним забезпеченням на основі кореляційного, факторного й дискримінантного аналізу, що дозволить оцінити силу й спрямованість зв'язків між конструктами, виявити найбільш важливі й суб'єктивно значимі параметри (глибинні конструкти), що лежать в основі конкретних оцінок і відносин. Даний аналіз вибудовує цілісну систему конструктів, що дозволяє сформулювати оцінки й відношення досліджуваного до різних сфер реального світу й самого себе. Сформована матриця спостережень — репертуарні ґрати — являє собою вихідну базу даних для різних методів статистичного аналізу.

Методика частково керованої семантизації (стандартний набір зображень О. Ю. Артем'євої [1]).

Дозволяє реєструвати прояви однієї з модальних семантик — візуальної. За предмет дослідження була обрана візуальна семантика форм, що реєструє ставлення до безсюжетних геометричних зображень. Стимульним матеріалом служили 8 карток з контурними зображеннями, що є випадковими трансформаціями кола (рис. 2).

Експериментальна інструкція є такою: «Вам будуть послідовно пред'явлені зображення. Ваше завдання полягає в тому, щоб:

1. Розглянути надані вам картинки.
2. Назвати кожен з них одним словом-іменником.
3. Підібрати до кожної з них по 3–5 прикметників, що виражають будь-які якості цих зображень.
4. Дати відповідь на питання: «На яку з даних картинок схожа професія управлінця?»
5. Закінчити речення: «Мені подобається та я схожий (схожа) на картинку № __».

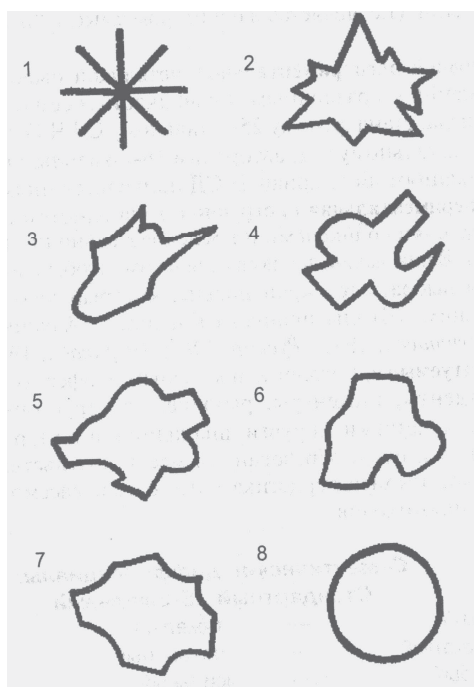

Рис. 2. Стандартний набір зображень-стимулів О. Ю. Артем'євої

Спеціальний інтерес являють собою ті властивості, які при оцінці зображень будуть по-різному асоціюватися досліджуваними.

Психогеоетричний тест С. Делінгер, адаптований О. О. Алексєєвим та Л. О. Громовою. Особистісна типологія, заснована на вільному виборі геометричних форм, дозволяє зондувати своєрідну систему індивідуально-типологічних відмінностей, які С. Делінгер називає формами особистості. Ми скористаємося цим методом визначення індивідуальності за допомогою п'яти геометричних фігур — квадрат, трикутник, прямокутник, коло та зигзаг.

Групі досліджуваних пропонується типова інструкція: «Розгляньте п'ять зображених тут фігур. Оберіть ту з них, стосовно якої Ви можете сказати: це — Я або ту з них, яка першою привернула Вашу увагу. Запишіть її назву під номером 1. Далі проранжуйте останні чотири фігури в порядку зменшення їх привабливості для Вас і запишіть відповідні їм номери». Фігура, яку досліджуваний обирає першою, є його суб'єктивною формою. Саме вона дозволяє судити про домінуючі риси характеру та особливості поведінки досліджуваного. Інші фігури, за С. Делінгер, виступають в ролі своєрідних модуляторів, що модифікують основну суб'єктивну форму.

Проективна методика «Незакінчені речення», будучи застосованою до вивчення професійної свідомості, здатна: виявити партнерів з комунікації, професійні проблеми й інтереси, що наповнюють життя конкретного індивіда; визначити етапи професійної соціалізації особистості; при математичній обробці результатів — характеризувати фактори професійної свідомості особистості в ретроспективі, генезі й перспективі.

Семантичний диференціал (СД). Експериментальним методом реконструкції індивідуальної системи значень і одночасно модельним представленням такої системи є метод семантичного диференціала [17]. Семантичний диференціал (англ. *semantic differential*) — метод побудови індивідуальних або групових семантичних просторів (англ. *semantic space*). Розроблений у середині ХХ ст. групою американських вчених на чолі з Ч. Осгудом під час дослідження механізмів синестезії, СД отримав широке визнання і нині використовується в дослідженнях, пов'язаних зі сприйманням, поведінкою, аналізом соціальних установок, особистісних смислів тощо. Дозволяє знаходити усереднені показники, виділяти типи респондентів, що мають подібне сприймання розглянутого об'єкта.

Оскільки психосемантика вивчає психологічне сприйняття людиною значень і смислів різного роду об'єктів, понять, знаків, значень, знакових виразів у процесі інтерпретації цих об'єктів, то одне з основних завдань цієї дисципліни — побудова так званого семантичного простору, тобто знаходження системи тих латентних факторів, у рамках яких респондент діє, так чи інакше оцінюючи об'єкти. Необхідно підкреслити, що досліджуваний, як правило, не усвідомлює про існуванні цих факторів. Семантичний простір є дослідницькою моделлю структури індивідуальної свідомості, на основі якої відбувається сприймання людиною об'єктів, їхня класифікація, порівняння. Метод семантичного диференціала спрямований не тільки на пошук семантичного простору й аналіз покладених у його основі факторів, але й на вивчення взаємного розташування об'єктів у цьому просторі,

тобто розходжень у сприйманні об'єктів, розглянутих респондентом [10; 12; 14]. При реконструкції категоріальних структур індивідуальної свідомості, що опосередковують сприйняття об'єкта, відбувається моделювання суб'єктивної картини світу (або окремої проблеми) в тому вигляді, в якому вона дана свідомості окремої людини.

Математична обробка даних здійснюється в програмі SPSS-10, STATISTICA 8.0. Порівняння середніх значень за t-критерієм Стьюдента спрямовано на виявлення гендерних та вікових особливостей сформованості управлінської свідомості (окремі вибірки порівнюються за аналогічними показниками залежно від стажу управлінської діяльності).

Застосування кластерного аналізу (метод К-середніх) дозволяє розподілити учасників дослідження на три основні групи: з високим, середнім та низьким рівнями розвитку управлінської свідомості. Вивчення структури управлінської свідомості здійснюється засобом факторного аналізу.

Факторний аналіз проводиться методом головних компонентів, засобом Varimax-обертання, з урахуванням критерію адекватності застосування процедури факторного аналізу (критерію сферичності Барлета). Інтерпретація змістовних характеристик отриманих факторів здійснюється відповідно до розподілу факторних навантажень та семантичного значення кожного фактора.

З метою вивчення сили зв'язку між структурою, рівнем розвитку управлінської свідомості та характеристиками професійної успішності управлінців застосовується метод, який найбільш ґрунтовно відображає ступінь вираженості зв'язку — метод кростабуляції за критерієм χ -квадрат.

Із групи організаційних методів з метою зіставлення різних вибірок досліджуваних використовується порівняльний метод; з групи емпіричних методів — психодіагностичні засоби збору даних; з групи методів обробки даних — кількісний (математико-статистичний аналіз) та якісний методи; з групи інтерпретаційних методів — структурний (викладення матеріалу дослідження у характеристиках зв'язків між вимірюваними змінними).

Таким чином, шляхом відбору статистично значимих результатів та узагальнення даних планується виокремити сфери професійної діяльності особистості, які найактивніше впливають на формування і розвиток управлінської свідомості.

Отже, методичний інструментарій дослідження, складений з представленої вище комбінації методів самозвіту, особистісних опитувальників, проєктивних методів та модифікацій семантичного диференціала, дозволяє всебічно проаналізувати сукупність психологічних елементів управлінської свідомості.

Список літератури

1. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева ; под ред. И. Б. Ханиной. — М. : Наука; Смысл, 1999. — 350 с. — Библиогр. : с. 314–349.
2. Борисов Ю. А. Смысловая сфера сознания и самосознания успешных и неуспешных менеджеров среднего звена / Ю. А. Борисов, И. А. Кудрявцев // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24, № 1. — С. 91–103.

3. Дробот О. В. Психологічна сутність професійної управлінської свідомості: постановка проблеми / О. В. Дробот // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія : «Психологічні науки: проблеми і здобутки». — К. : КиМУ, 2011. — Вип. 2. — С. 56–68.
4. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника в руслі діяльнісного підходу / О. В. Дробот // НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наукових праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — № 35 (59). — С. 181–189.
5. Дробот О. В. Основні засади становлення професійної свідомості менеджера / О. В. Дробот // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наукових праць. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. — № 32 (56). — С. 231–238.
6. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология : учебник для вузов / В. Н. Дружинин. — СПб. : Питер, 2004. — 319 с.
7. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. — М. : Изд-во МГУ, 1983. — 176 с.
8. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. — 2-е изд., доп. — СПб. : Питер, 2005. — 480 с. : ил. — Библиогр. : с. 459–480.
9. Похилько В. И., Федотова Е. О. Техника репертуарных решеток в экспериментальной психологии личности // Вопросы психологии. — 1984. — № 3. — С. 151–157.
10. Серкин В. П. Методы психосемантики. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 207 с.
11. Стрелков Ю. К. Операционально-смысловые структуры профессионального опыта // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14 : Психология. — 1990. — № 3. — С. 50–55.
12. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности. — Руководство по репертуарным личностным методикам / Общ. ред. Ю. М. Забродина, В. И. Похилько. — М.: Прогресс, 1987. — 165 с.
13. Ханина И. Б. К вопросу о профессиональной составляющей в структуре образа мира // Вестник Моск. ун-та. Серия 14 : Психология. — 1990. — № 3. — С. 42–50.
14. Шмелёв А. Г. Многослойность субъективной семантики и трудности ее «расслоения» / А. Г. Шмелёв // Психология субъективной семантики в фундаментальных и прикладных исследованиях / отв. ред. Д. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 2000. — 147 с.
15. Шмелёв А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / Шмелёв А. Г. — М. : Изд-во МГУ, 1983. — 158 с.
16. Kelly G. A. The psychology of personal constructs / Kelly G. A. — New York : Norton, 1955. — XVIII. — 1210 p.
17. Osgood Ch. Factor analysis of meaning / Osgood Ch., G. J. Suci. // Semantic Differential technique : a source-book. — Chicago, 1969. — P. 42–55.

О. В. Дробот

докторант Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДЫ ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Резюме

Предметом рассмотрения в данной статье являются психосемантические методы в контексте их применения к изучению управленческого сознания. Анализируются основы экспериментальной психосемантики управленческого сознания.

Ключевые слова: психосемантика, сознание, управленческое сознание, концептуальный анализ, семантический дифференциал, семантическое пространство.

O. Drobot

doctoral student Odessa I. I. Mechnikov National University

**ORGANIZATION AND MANAGEMENT RESEARCH METHODS
PSYCHOSEMANTIC BUILDING**

Summary

This article accesses the psychosemantic methods in the context of their applicability to a research of managerial consciousness. The bases of experimental psychosemantic managerial consciousness are accessed.

Key words: psychosemantic, consciousness, managerial consciousness, conceptual analysis, personal constructs, semantic differential, semantic space.